

На конкурс

Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки
Хмельницької обласної державної адміністрації
Управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради
Позашкільне навчально-виховне об'єднання

Патріотичне виховання засобами краєзнавчої роботи (з досвіду роботи)

Виконавець:
Долінська Сніжана Сергіївна,
керівник гуртка позашкільного
навчально-виховного об'єднання

2016

Долінська С.С. Патріотичне виховання засобами краєзнавчої роботи (методичні матеріали). – Кам'янець-Подільський, 2016. – 29 с.

В даній роботі висвітлюється досвід роботи керівника гуртка «Історичне краєзнавство» в якому використовуються засоби краєзнавчої роботи, за допомогою яких кожен учасник походу, експедиції чи екскурсії зможе зрозуміти історичну, культурну та суспільну цінність українського минулого. Крім того, зроблено акцент на розвиток вмінь учнів порівнювати та аналізувати різні історичні факти.

За результатами краєзнавчої експедиції здійснено розробку методичних матеріалів, які можна використовувати вчителям історії при розгляді тем «Україна у Другій світовій війні» та «Україна в перші повоєнні роки», а також, керівникам туристсько-краєзнавчих гуртків, при вивченні тем присвячених історії рідного краю.

Долінська С.С. – керівник туристсько-краєзнавчого гуртка ПНВО
м. Кам'янець-Подільський

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Патріотичне виховання засобами краєзнавчої роботи	6
Висновки і рекомендації.....	27
Перелік використаних джерел та рекомендованої літератури.....	29

ВСТУП

Кожен похід, експедиція та екскурсія дають можливість краще пізнати історію рідного краю, віднайти маловідомі факти та поспілкуватися з очевидцями тих чи інших подій української історії. Крім того, у вирі сучасних подій з новою силою постало питання патріотичного виховання підростаючого покоління, тому саме краєзнавча робота є одним із засобів впровадження цього процесу у життя.

Мета: показати на основі діяльності ОУН та УПА важливість патріотичних настроїв для побудови та відстоювання української незалежної держави.

Завдання:

- висвітлити основні причини діяльності ОУН та УПА;
- охарактеризувати найважливіші історичні події пов'язані із патріотичними організаціями у нашому регіоні;
- навчити гуртківців працювати із історичними джерелами та аналізувати отриману інформацію.

Предметом нашого дослідження ми обрали діяльність Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії на території Хмельницької області. Зацікавленість даною темою зумовлена тим, що довгий час не було інформації про участь населення краю в УПА. Саме цей аспект допоможе навчити учнів працювати з джерелами, самостійно спілкуватися з очевидцями історичних подій, а не шукати відповіді в Інтернеті. Також зрозуміти як розвивалися патріотичні настрої серед населення нашого краю, їх основні ідеї та причини поразки.

Новизною даної теми є те, що даний регіон майже не входить у сферу інтересів істориків. Довгий час вважалося, що на схід від Збруча діяльність ОУН та УПА не знаходила підтримки у населення. Але знахідки за останні роки показують іншу картину. Активність повстанських організацій на території колишньої Кам'янець-Подільської області (тепер Хмельницької) підтверджують наші дослідження та здійснена краєзнавча робота.

Патріотичне виховання засобами краєзнавчої роботи

З 13 по 15 червня 2016 року експедиційний загін ПНВО здійснив похід першого ступеня складності (Фото 1).

Фото 1. Наша експедиційна група перед від'їздом із Кам'янець-Подільського залізничного вокзалу

Метою нашої краєзнавчої експедиції було дослідити діяльність ОУН та УПА на території колишньої Кам'янець-Подільської області. У підсумку дана проблематика стала для наших гуртківців проявом патріотичності та відданості державницьким ідеям.

Ще напередодні експедиції нами була проведена попередня робота, метою якої було ознайомитися з інформацією по темі дослідження. Ми дізналися, що напередодні війни Проводи обох гілок ОУН (поміркованих мельниківців та радикальних бандерівців) підготували до маршу на "Велику Україну" похідні групи, які мали закріпитися у центральних, східних та південних областях, розбудувати підпільну мережу, проводити культурно-просвітницьку та агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. За даними

сучасних дослідників, загальна кількість учасників похідних груп становила 5-7 тис. осіб.

Похідні групи ОУН (б) отримали ще одне надзвичайно важливе завдання, пов'язане з розбудовою органів державної влади на українських землях. Проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Акту про відновлення Української держави започаткувало наступний етап українського державотворення ХХ ст.

Незважаючи на німецькі заходи, похідні групи оунівців у 1941 р. доволі успішно проникнули на незвідану для них до того територію Центральної, Східної та Південної України. На цих теренах обом гілкам організації вдалось створити крайові, обласні, окружні, районні та місцеві Проводи, які відразу розпочали активну агітаційно-пропагандистську роботу серед населення [2].

Проведена нами краєзнавча робота показала, що одним із центрів роботи ОУН були села Нестерівці та Зеленче (Фото 2).

Фото 2. Станція Нестерівці

Саме з них ми розпочали свою експедицію. Перш за все ми завітали до місцевої бібліотеки, щоб дізнатися де знайти очевидців діяльності ОУН та УПА. Саме тут ми змогли попрацювати з джерелами, які були присвячені нашій темі.

У с. Нестерівці наша група познайомилася з Боднар Емілією Михайлівною, старші сестри якої були членами ОУН (Фото 3).

Фото 3. Під час розмови з Емілією Боднар

Вона розповіла, що її дівоче прізвище Бомба. Сім'я Емілії Михайлівни переїхала до с. Нестереївці 3 травня 1941 р., бо батько працював лісником. До цього вони жили в с. Безлісківці (тепер с. Абрикосівка Кам'янець-Подільського району).

Коли розпочалася війна Емілія Михайлівна була ще малою, але запам'ятала як везли на підводі Глевича Созона та Глевич Петру. Вони попросили води і вона подала. Глевич Петра напилася, а Глевич Созон не встиг, бо їздовий дуже вдарив Емілію Михайлівну батоном і вона впала. Це були батьки Глевича Івана, який переховувався у лісі та часто приходив до них поїсти.

Пані Емілія не пам'ятає як саме її сестер залучили до підпільної організації. Відповідь на це питання ми знайшли у книзі "За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА". У ній розповідається, що зайшовши до своєї хати, Галина Бомба, дочка лісника Михайла, що мешкав у Нестеровецькому лісі, побачила серед молодших братиків та сестричок невідомого. Він вибачився за несподіваний прихід і назвав себе: член Організації Українських Націоналістів "Вітер". Розповів, що ОУН бореться з німецькими окупантами і боротиметься з советським режимом за Самостійну Українську Державу, за волю свого народу. На прощання залишив книги, листівки, які розповідають про історію України, про бандерівський повстанський рух.

Через два тижні "Вітер" з'явився знову. Після тривалої розмови запропонував дівчини прилучитися до боротьби за свободу свого народу. Галина погодилася на такий крок. "Вітер" дав їй псевдо "Надія" і пояснив, що вона виконуватиме доручення підпілля, зокрема зв'язкової.

Це було в зимові дні 1943 р., а якогось весняного дня Петро Щербатий – колишній вчитель с. Нестерівці, а тепер провідник українських повстанців "Тиміш" – дав Галині Бомбі перше завдання: піти в село Зеленче до тамтешнього шевця Володимира Гусара, віднести записку та одержати відповідь [6, с. 124].

Коли повернулася із Зеленчого, Щербатий уже чекав на неї в дворі. Сидів на дубових колодах і читав хрестоматію української літератури для сьомого класу. Справжній учитель, він і в час

боротьби не забував про школу, плекав мрію про виховання в ній українських патріотів.

Так Галина Бомба включилася у діяльність націоналістичного підпілля. Тим часом до неї часто навідувався вчитель із Нестерівців Володимир Петров. Дівчина подобалася йому, він мав серйозні наміри щодо неї, яким, втім, перешкоджала його хвороба – сухоти. Вечорами вони сиділи в хаті чи десь у затишку надворі, розмовляли. Під весну хлопець все більше переводив мову на життя українського народу, на необхідність боротьби за власну свободу. Врешті, зізнався, що входить до ОУН і запропонував Галині теж ввійти до організації. У відповідь вона повідомила, що вже виконує завдання підпілля, має псевдо від "Вітра". У своїх спогадах Е. М. Бомба також згадує Володимира Петрова. Вона розповідає, що під час війни він попросився у її матері до хати. В. Петров був дуже хворий. Через це до них часто навідувалася енкаведистська облава, але його так не знайшли.

Наприкінці березня до Галини прийшла дівчина, назвалася "Оксаною". Вона входила до Кам'янець-Подільського обласного проводу ОУН. З дочкою лісника "Оксана" говорила відверто: що сама із Західної України, що там розгорілася боротьба українців проти гітлерівців. З усього видно було, що направили її до Галини підпільники. І справді, наступного ранку в лісництво прийшов Володимир Петров, привітався з "Оксаною" як добре знайомі. Віддав їй годинника, і вона зразу ж почала збиратися у дорогу...

Згодом "Оксана" ще кілька разів приходила у Нестеровецький ліс. Але більше сюди навідувалася її землячка із Західної України, чорнява невисока зв'язкова з псевдо "Дика".

Навідався до дівчини й Василь Шевчук із Зеленчого. В 1942 р. вона познайомилася з юнаком при вступі до технікуму в с. Голозубинці. Тоді вона не склала вступних іспитів, а Василь таки навчався, аж поки гітлерівці вирішили направити групу студентів, у тому числі й Шевчука, до Німеччини. Він утік і в літку 1943 р. з'явився в Нестеровецькому лісі. Невдовзі Василь Шевчук ввійшов у повстанський загін під псевдо "Арсен".

Тим часом Галина, пс. "Надія", мала ще одного несподіваного гостя. Все тої ж весни 1943 р. хлопчина із села привів до неї невідомого. Той назвався "Андрієм", попросив у дівчини прихистку – за ним полювали німці. Якийсь час підпільник переховувався в лісі поблизу хати лісника. Галина носила йому їсти, інформувала про новини з довколишніх сіл.

Навесні 1944 р. в Нестеровецький ліс прибув кількасотенний загін УПА. Штаб загону і охорона – близько 50 чоловік – розташувалися на обісті лісника. Керував тим загоном той самий "Андрій", якого рік тому переховувала Галина. В лісі "Андрій" проводив вишкіл своїх підопічних.

Галина тоді допомагала повстанцям розміститися у садібі та лісі, готувати їжу. Втім повстанці мали свої продукти, крім картоплі.

Через два дні загін під проводом окружного провідника "Андрія" вирушив на Дунаївці та Ганнівку.

Приходили у лісництво й зв'язкова "Леся", повстанець "Крючок", Іван Глевич. У травні 1944 р. в Нестеровецький ліс прибув із загоном чисельністю 52 бойовики керівник обласного проводу ОУН Зенон Голуб'як, він же "Остап". Разом з ними перебували

"Комар", "Кручок", "Вітер" та інші повстанці із Зеленчого й Нестерівців.

Восени 1944 р. Галина Бомба оформилася працювати начальником поштового відділення в с. Гірчична. Одної неділі вона прийшла додому, в Нестеровецький ліс, і застала там понад два десятки підпільників ОУН. Очолював загін Василь Шевчук-"Арсен". Він розпитував дівчину про виклик її до районного НКВС. Галина розповіла, що її питали про людей, які мали зв'язки з українськими націоналістами. Вона відповіла, що таких не знає [6, с. 125].

Валентина Бомба, на два роки молодша від Галини (1927 р.), добре знала про зв'язок сестри з ОУН. Її ж залучила до підпільної діяльності "Дика", що часто бувала у лісництві. Дівчина виконувала окремі доручення по зв'язку. Зокрема, керівник групи повстанців (близько 25 чоловік) Василь Шевчук посилав її до Володимира Петрова. Також Е.М. Бомба згадує, що одного разу до них прийшло багато поранених. Сестра Валя і мама робили їм перев'язки. Потім Валя наварила їм картоплі, а на ранок вони всі пішли. І тут знову облава, але нікого не знайшли.

Після цього почалися арешти, забрали маму та батька, який на той час прийшов із фронту поранений. Його ранило на р. Одер. Маму відпустили, бо дома було шестеро малих дітей. Батька відпустили, бо був поранений на війні.

Влітку 1946 р. енкаведисти заарештували сестер Галину та Валентину за участь у боротьбі ОУН та УПА під час німецької окупації, військовий трибунал присудив їм по десять років таборів кожній [6, с. 126]. Е.М. Бомба розповідала, що над ними у Дунаївцях дуже знущалися, били де найболючіші місця. Сестри розповідали, що

їх возили то в Кам'янець-Подільський, то в Хмельницький. Кругом були допити, страшенні болі, енкаведисти не мали совісті постійно били.

А я ще була зовсім підлітком, енкаведисти ще приїжали на облаву і мені пістолет до зубів прикладали, питали про бандер. Ще було багато таких облав.

Після повернення із таборів, Галині та Валентині влада не дозволила жити на рідній землі. Вони були змушені перебратися далеко від батьків. Галина переїхала до Польщі, а Валентина до Ташкента (Фото 4).

Отже, вже перша історія із життя однієї родини, показала нам як самовіддано боролися прості люди за українську незалежність. Їхнє почуття патріотизму було настільки сильним, що вони терпіли знущання, постійний біль та переслідування. При цьому залишалися відданими своїм переконанням. Спілкуючись з Е.М. Боднар, наші гуртківці змогли з перших вуст дізнатися багато цікавої для себе інформації та зрозуміти причини участі її сестер в ОУН.

Фото 4. Сестри Галина та Валентина

Крім того, при попередній підготовці до експедиції ми ознайомилися із автобіографічним виданням Войціха Кузьмінського, який народився у с. Нестерівцях. Від місцевого бібліотекаря наша група дізналися, що В. Кузьмінський доклав багато зусиль для відкриття у рідному селі пам'ятної плити, присвяченої загиблим односельчанам у радянських таборах.

Цікавим є те, що у своїх спогадах він відводить певне місце його співпраці із підпільниками ОУН. Зокрема, В. Кузьмінський згадує, що вперше до їх хати прийшло 8-10 чоловіків та попросили поїсти. Тоді він був ще дитиною. Наступного разу вони прийшли восени. Автор згадує, що "хлопці нам розповідали про те, що вони – партизани Організації Українських Націоналістів. У даний час разом з ними перебуває невеликий загін Української Повстанської Армії, який переходить до сусідньої області, щоб розійтися по районах

невеликими ланками в підпілля і виховувати українське населення в національній свідомості та національній українській ідеї ...

Через деякий час до нас прийшли тільки три підпільники ОУН і попросили для них оформити передплату газет. Вони дали гроші, щоб я оформив передплату районної та обласної газет. Вони сказали, що газети можна читати, але прочитані складати" [4, с. 138-139].

Також В. Кузьмінський згадує, що до нього вже дорослого прийшли двоє хлопців та попросили йти за ними. "Як тільки побачив хлопців за хатою, то зразу зрозумів, що це не бандерівці, а енкаведисти. Наша бесіда на чужому городі не в'язалася. Хлопці не знали про що розмовляти. Побачив, що розмову ведуть погано підготовлені артисти МДБ. Я зустрічався багато разів з бандерівцями і добре знав їх голос" [4, с. 143-144]. У підсумку В. Кузьмінського та його матір відправили у табори і лише смерть Й. Сталіна дала їм надію на свободу. Історія цієї родини ще один приклад жорстокості радянської влади. Адже вони отримали по 10 років таборів зате, що просто годували підпільників та не брали активної участі в їхній роботі.

Наступним пунктом нашого краєзнавчого дослідження стало с. Зеленче. Із проведеної попередньої роботи ми знали, що у лютому 1943 р. у с. Зеленче прибула військова частина РОА, так званих власовців. Вона розташовувалася в приміщенні школи, частково – по хатах.

До Надії Дідик, 1918 р.н., почав заходити власовець Григорій Лазаренко з Донбасу. Господиня годувала його, прала одяг.

Лазаренко часто заводив мову про українських націоналістів, їхню боротьбу за самостійну державу. Надія Дідик прийняла

переконавання свого відвідувача, погодилася на співпрацю з ОУН. Лазаренко дав їй псевдо "Ад'ютант".

Через кілька днів до дівчини зайшов Володимир Петров, учитель із Нестерівців, - приніс пачку листівок для розповсюдження в селі. Очевидно, він уже знав про зв'язок Надії з націоналістичним підпіллям.

Коли у березні власовці вирушили із села, Лазаренко з ними не пішов. Залишився жити в Надії Дідик на нелегальному становищі.

Влітку 1943 р. до хати Дідик почали заходити озброєні повстанці, в більшості із Східної Галичини. Григорій Лазаренко, пс. "Комар", часто вирушав із ними на завдання.

Здебільшого нічних прибульців очолював Учитель Петро Щербатий - "Тиміш", він же "Волох" – керівник Дунаєвецького окружного проводу ОУН.

Після приходу червоної армії постоялець Надії Дідик зовсім зник. І тільки влітку 1944 р. звістку від нього принесла Фаврона Кріля. А заодно – брудну білизну для прання і записку від Григорія Лазаренка. Так само прийшла і забрала вже від Надії записку й чисту білизну.

Через якийсь час Фаврона знову прийшла до Дідик. На цей раз повідомила, що за білизною та має піти сама – до її сина Івана Кріля, залізничника, який жив за два кілометри від Зеленчого, у залізничній будці.

Під час зустрічі з Григорієм Лазаренком Надія почула якийсь шум на горищі хати. "Комар" пояснив їй, що там відпочивають повстанці. Згодом на обісті Івана Кріля Надія побачила і жителів

Зеленчого Луку Шмерка, його дружину Олександру та доньку Ольгу – всі вони перебували на нелегальному становищі.

У червні 1944 р. до Надії Дідик прийшла Марія Шиманська. В руках тримала чимсь напаковану торбу. Після короткої розмови гостя повідомила Надію, що її викликають хлопці-бендерівці - "Комар" і Щербатий. Дідик теж зібрала випрану білизну, продукти і разом з Марією вирушила до Івана Кріля. Того разу вона бачила на його обісті Григорія Лазаренка, Григорія Гусара, Семена Лагодзінського, трьох Шмерків і понад десяток інших, невідомих їй повстанців. Усі відпочивали: сиділи або ж лежали на сніпах. Жінок розпитували про події в селі, чи немає арештів тощо [6, с. 126].

З приходом червоних військ тривалий час в Івана Кріля перебувала сім'я Шмерків. Восени 1944 р. Олександра, не витримавши нелегального життя, пішла в Хотин і мешкала там. У цей час чоловік та донька перебували у підпіллі і не мали наміру виходити з нього. Олександра ж повернулася додому, і 22 березня 1945 р. її заарештували енкаведисти з Дунаївців. Сім тижнів перебувала в ув'язненні, але свою причетність до ОУН відкидала. У червні 1946 р. її знову заарештували. На цей раз також відмовлялася від участі у підпіллі, але, зрештою, мусила зізнатися.

Активну участь у діяльності повстанців ОУН брала мати Івана Кріля – Фаврона Улянівна, 1898 р.н. Вона жила у Зеленчому, але часто ходила до сина і була в курсі всіх справ у його помешканні. Щербатий-"Тиміш" дав їй псевдо "Зозуля". Фаврона Улянівна виконувала обов'язки зв'язкової: передавала "грипси", а нерідко усні повідомлення від повстанців їхнім рідним і близьким у селі й

навпаки, постачала продукти харчування, прала білизну, інформувала про обстановку в селі.

Восени 1944 р. Іван Кріль через хворобу залишив роботу на залізниці, переїхав жити в Зеленче. Після цього підпільники припинили квартирування біля залізниці. Однак у 1946 р. його матір Фаврону Улянівну, дружину Анастасію Полікарпівну, Надію Григорівну Дідик, Олександрю Петрівну Шмерко військовий трибунал засудив до десяти років неволі в таборах ГУЛАГу. Тоді ж, 23-24 липня 1946 р. трибунал виніс подібний вирок іншим мешканцям Зеленчого, які підтримували зв'язки з ОУН, де перебували їхні близькі й рідні: Марії Дідик, Олені Дідик, Марії Тимофіївні Шиманській, Марії Яківні Шиманській, Олександрю Онуфрієвичу Шиманському, а також Василю Григоровичу Медвідю, який і помер за колючим дротом 24 грудня 1947 р. [6, с. 127].

Також під час нашої краєзнавчої експедиції ми змогли отримати спогади тих людей, імена яких не згадуються в історичній літературі, завдяки співпраці із місцевим бібліотекарем. У них люди розповідають про увесь пережитий біль, страждання та важке життя у таборах. Нижче наведені усі спогади.

Спогад Мельничук Василя Григоровича про свою маму засуджену Мельничук Юстину Фонівну.

Двоюрідний брат мами якраз прийшов з армії, а тут зразу розпочалася війна. Він не хотів йти на фронт, а переховувався у лісі. Приходив спочатку сам поїсти, а потім приводив із собою хлопців.

Одного разу мама не хотіла їх впускати у хату, то вони виламали двері, а маму посадили у відро з водою.

За те, що їх годували засудили маму на 10 років. Сиділа у Мордовії, ще з нею сиділа і сусідка Мельничук Марія Григорівна. Повернулася мама у 1956 році.

Спогад засудженої жительки села Зеленче Мельничук Марії Григорівни, 1927 року народження.

Приходили повстанці до нас їсти. Мама поїхала у Дунаївці, а того дня три рази приходили за нею енкаведисти. Її не заставляли і сказали збиратися мені.

Відправили мене до Проскурова, був допит, дуже били. Мама мені два рази передачу передала. Далі повезли у Мордовію. Працювала на швейній фабриці. Харчування було таким: 300 грам хліба і півлітра супу на день. Дуже хотілося їсти. Після смерті Сталіна харчування покращилося.

Була робоча одежа: чорна косинка, чорне плаття і піджак. На них великий номер білою фарбою 0-83.

Після десяти років ув'язнення повернулася додому. Працювала у колгоспі в ланці. Документів про реабілітацію не маю.

Спогад засудженої жительки села Ганін Ганни Прокопівни, 1925 року народження.

Приїхала я з Німеччини додому і прийшли мене навідати односельчани і вчителі – Щербатий Петро Матвійович – вчитель російської мови і Саницький Данило – вчитель української мови. Розпитували, як у Німеччині? Чим займалася?

За це всю мою сім'ю було засуджено. Маму – Павлюк Ксенію Іванівну, батька – Павлюка Прокопа Васильовича. Старшого брата – Павлюка Віктора і мене.

Зразу мене забрали у Дунаївці, потім у Проскурів, тоді у Вінницю. У Вінниці була очна ставка. П'ять років я була у Свердловську.

Повернулися всі додому. Батько першим, потім брат, тоді мама, а далі я. Нашу хату було забрано під колгоспну, все що ми застали, то голі стіни.

Спогад Ганіна Фелікса.

Я бачив, як йшла з допиту Шиманська Марія Яківна. Її допитував Пономаренко. Вона йшла дуже побита, череп проламаний, вся у крові. Вона не могла говорити, а тільки стогнала. Трималася руками за голову.

У неї була подруга на горищі, то вона їй віднесла чотири пироги і в себе переховувала. За це її засудили на 10 років. Перебувала у Мордовії на різних роботах. І в шахті, і в лісі на вирубці.

Повернулася у 1956 році. Сім'ї не мала.

Спогад Павлюка Дмитра Івановича, 1933 року народження.

Одну вулицю села займали повстанці. Жили вони в оселях людей.

Одного разу під час перекриття даху конюшні, люди знайшли гвинтівку. Забрав її голова колгоспу Лісецький і відтоді з нею не розлучався. Лісецький був родом із села Нестерівці, а знімав квартиру в с. Зеленче у Павлюк Уляни.

Завгоспом на той час був Прокопов Федір. Він три дні не з'являвся на роботу і Лісецький вирішив навідати його. Як тільки наблизився до будівлі вийшли з хати повстанці. Вони його обеззружили, розділи до спіднього і розстріляли на городі.

Я бачив як долиною йшли чоловік 16-18 і несли з нього одяг: каракулеву шапку, піджак, чоботи. Я лежав під вербою і їх бачив.

Спогад дочки повстанця Іващук Юлії Миколаївни.

Мені розповідала мою бабуся, що тато Мельничук Микола Опанасійович пішов на війну, але незабаром повернувся додому. Бабуся була дуже строгою і сказала батькові, щоб йшов на фронт, туди де всі чоловіки. Він пішов і час від часу навідувався додому. Він був у Залісецькому лісі. Там він і похоронений. Мене він бачив, коли народилася. В нього було псевдо "Муха".

Спогад Мудрої Галини Андріївни, 1928 року народження.

У мене класним керівником був вчитель української мови і літератури Щербатий Петро Матвійович. Усі хлопці з мого класу пішли з ним в УПА. Це Шевчук Василь, Шевчук Дмитро, Дідик Дмитро, Гусар Григорій, Дідик Анатолій, Дідик Надія та інші.

Мій чоловік Гусар Микола розповідав, що його теж були забрали у в'язницю. Три місяці сидів у Харкові, а потім так, як не був до цього причетний відпустили додому.

Ось такі вони історії з життя різних людей с. Зеленче, які були об'єднанні спільним горем. Наші гуртківці змогли ознайомитися із позитивною та негативною стороною діяльності ОУН та УПА. Це дало їм змогу зрозуміти, що кожна боротьба за свої переконання проводиться різними методами, які інколи носять негуманний характер. Варто зазначити, що навіть негативні сторони боротьби за незалежність мають навчити кожного, як не роботи такі помилки.

Але найбільш жахливіші відомості, які надала нам місцевий бібліотекар, була передсмертна записка однієї родини. До неї

додавалася розповідь їх родички, яка і надала дану записку. Ось її зміст:

Не зламні

Слава Україні!

Українці!

Не судіте мене, що я втратила своє життя. Я не хотіла іти на енкаведистські тортури, якими вже мучили мою сестру, швагра і племінницю 2-го листопада в 7 годині вечора і ще цілу добу.

Ми вмираємо і горді своєю смертю.

Героям слава!

Вимагали від них, щоб вони зрадили Батьківщині і видали провідників, но в нас присяга, яку ми дали до кінця свого життя.

Слава Україні!

За тебе Україно! Не дрогне рука випити отруту, тобі не зрадімо.

Підписи

Матляк Фросина

Павлюк Антоніна

Павлюк Катя

Матляк Люся

Може знайдеться час і наші імена будуть признані, буде вільна Україна.

Це передсмертна записка моїх родичів, про яку розповідав мій батько Сенюк Дмитро Миколайович. Ось копія її у мене в руках через 63 роки потому. Ця трагедія для нашої сім'ї була табу, про цю подію ніхто не тільки не говорив, але і не згадував.

А сталося це у селі Зеленче 4 листопада 1951 року, мої двоюрідні дві бабки і дві тітки по батьковій лінії вчинили самогубство, до кінця присвятивши себе ідеї боротьби за створення

самостійної України. Я часто перечитую цю записку, ці давні події так перегукуються з подіями на Майдані Незалежності 2014 року, де люди не задумуючись віддали своє життя за ідею.

Мої родичі переховували керівника Кам'янець-Подільського окружного повіту ОУН "Скоби" в селі Зеленче, про тортури в МДБ та про небажання співпрацювати з чекістами і видавати підпільників Фросина "Віра" написала в записці. Вони вимагали від неї щоб вони призналася, що її син Матлак Віктор Григорович 1924 р.н., є бандерівець, а насправді Віктор воював на фронті і загинув 20 липня 1944 р. в селі Зарудечко Збарського району Тернопільської області.

Десь у кінці 60-х років батько мені розповів (бо ніхто з родичів про це не наважувався говорити).

Сталося це 4 листопада, саме в той день коли батько повернувся з армії і ночував у бабки Дарії. Прибігає до бабки онука Маня – 13 років, Фросини дочка, перелякана, заплакана, голова у крові і говорить, що коли вона прийшла зі школи, то ні мами і сестри Люсі у дома не було (тепер вул.. Центральна, 49) і вона пішла до тітки Янтошки (Антоніни) може мама там. Коли вона зайшла в хату, (тепер вул.. Садова, 30) то побачила, що на долівці лежала її мама Фросина, сестра Люся, тітка Янтошка з дочкою Катею – мертві, злякана вибігла з хати, но у сінях з за дверей хтось рубанув її сокирою по голові, но промахнувся і тільки трохи зачепив.

Баба Дарка узяла з собою сусіда Ранюк Василя і пішли подивитися, що сталося.

Від побаченого вона онімела, дві її дочки, дві онуки лежали мертві, вони були обкачані у землі – помирали в муках від випитої отрути. На столі лежала ось ця передсмертна записка. А де ж зять?

Коли почали шукати, то знайшли Андрія Павлюка на горищі повішеним.

Яка сила волі, як люди віддані своїй справі, щоб так усією сім'єю покінчити життя в одну мить.

Мій прадід Лагодзінський Василь і прабабка Лагодзінська Дарія у свій час були грамотними, прадід деякий час служив стражником, був головою сільської ради, прабабка любила читати, я і досі пам'ятаю, як вона сиділа на порозі і читала в голос, багато розповідала мені казок.

В кінці 30-х років у нас, як і по всій країні розбирали церкви. Тож і наше село це не минуло. Розібрали церкву закладену в 1845 році на честь Казанської ікони Божої Матері. Хоча зробили хорошу справу з розібраного каміння побудували двохповерхову школу, яка служить нам і до тепер. Працівники - чоловіки, які розбирали церкву жили у новозбудованій прадідом хаті (вул. Садова, 78), і дядьки як за звичай щось і цупили з церкви. Одного разу принесли церковний замок з великим ключем, тоді це була рідкість, тож прабабка виміняла його у них на масло, цей ключ зберігається у нас до нині як реліквія.

У моїх прадідів було 4 дочки: Ліза, Фросина, Антоніна і найменша моя бабуся Катерина. Дочки були освіченими. Фросина за освітою була вчителькою.

Про те, що Фросина з дочкою Люсею, Антоніна з дочкою Катею і чоловіком Андрієм були підпільниками ОУН ніхто не знав і були різні версії і здогадки після їх смерті.

Прабабка до кінця свого життя про трагедію не згадувала, від тіл померлих відмовилася, настільки люди жили в страху. А цю трагедію

вона переклала на свого зятя Андрія Павлюка, що мовляв, це він такий, сякий дочок її і онучок отравив, а сам повісився.

Дочка Фросини – Маня закінчила школу і виїхала в Одесу до двоюрідної сестри, там її удочерила сім'я вчителів, сама вона вчителювала, часто хворіла від пережитого, в село ніколи не приїжджала там і померла.

Прадід Василько помер після війни, прабабка Дарка дожила до осені 1963 року, я доглядаю за її могилою, розповідаю своїм дітям і онукам про її долю і долю її дочок.

Яке треба мати залізне серце, щоб похоронити чоловіка, старшу дочку Лізу в молодому віці, втратити в одну мить п'ятеро найрідніших і щоб відвести загрозу від наймолодшої дочки Катерини, відмовитися від померлих і не похоронити їх. А похоронили їх десь у Дунаївцях.

Мої бабки і тітки вмерли і були "горді своєю смертю" не видали провідників. Мріяли про вільну Україну, хотіли щоб їх імена були "признані".

Тож і я хочу, щоб про цю трагедію про цих людей знали і пам'ятали не тільки наша родина.

Вони жили і були віддані своїй справі боролись і померли за вільну Україну.

Боднарчук Л.Д. 14.05.2015 р.

Отже, з історії сіл Нестерівці та Зеленче видно, що їх жителі були активними учасниками ОУН та УПА. Вони поширювали основні ідеї цих організацій серед своїх односельчан. Були й ті, хто допомагав знайти прихисток, міг погодувати та полікувати. Саме ці

селища стали центром підпільної боротьби в краї, де часто могли зупинитися похідні групи із-за Збруча.

Тому можна дійти висновку, що у Кам'янець-Подільській області досить активно діяли осередки ОУН та УПА. Робота підпільників із Західної України не пройшла даремно. Місцеве населення одразу підходило їх ідеї та розпочало боротьбу із ненависним радянським режимом. На жаль вона не увінчалася перемогою, але залишила у серцях людей прагнення до відбудови української незалежності. А наші гуртківці змогли поринути у минуле, зрозуміти причини боротьби за незалежність. Також зробити для себе певні висновки та проникнутися ідеями патріотизму.

Висновки і рекомендації

Патріотизм – це почуття, яке має закладатися у кожній душі ще з дитинства. Над цим процесом мають працювати батьки, вчителі та керівники гуртків. Тільки спільними зусиллями ми зможемо виростити гідних нащадків. І саме краєзнавча робота перетворює апріорні судження в реальність. Під час пошуків, спілкування з очевидцями різних подій учні на практиці розуміють різні історичні події, знаходять факти, які притаманні лише для їхнього регіону.

Варто зазначити на тому, що проведена нами краєзнавча робота показала активну участь населення краю в ОУН та УПА. Звичайно, самі ідеї були принесені підпільниками із Західної України, які швидко вкорінилися серед людей Кам'янець-Подільської області. І як показало наше дослідження патріотичні гасла знайшли підтримку з декількох причин. По-перше, усі добре пам'ятали штучний голод 1932-1933 років, коли у людей забирали останній хліб. По-друге, масові арешти у 30-их роках залишили сиротами тисячі дітей, які у підсумку стали активними членами ОУН та УПА. Лише з цього видно, що населення нашого регіону піднялося на боротьбу не з політичних, а з особистих причин, які з часом почали видозмінюватися до утворення незалежної української держави.

Основний висновок, який впливає із нашого краєзнавчого дослідження – це те, що кожен українець, незалежно від політичних переконань, повинен тверезо оцінити діяльність ОУН та УПА. Забути про всі кліше, які були нав'язані радянськими істориками та поставити себе на місце простого селянина, у якого влада забирала останній хліб, без причин вбивала рідних. Тому постає питання, у такій ситуації Ви б не хотіли зробити усе можливе, щоб змінити

владу? І українська історія сама дає відповідь, підтвердженням цьому революції 2004 та 2014 років.

Саме така жахлива та жорстока історія України дає змогу молодшому поколінню навчитися ніколи не зраджувати своїм переконанням та боротися за них до кінця. І не важливо чи це дрібні особисті проблеми чи загальнодержавні. Дані матеріали відкривають нові сторінки історії нашого краю.

Перелік використаних джерел та рекомендованої літератури

1. Гаврилів І.О. Розкол в ОУН та його наслідки / І.О. Гаврилів. - С. 84-93. – 2000 [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9152/1/12.pdf>
2. Діяльність ОУН та УПА на Наддніпрянській Україні, 1941–1955 рр. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=445>
3. Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУНз і ЗЧОУН: причинок до історії українського націоналістичного руху / Р. Кричевський. – Нью-Йорк-Торонто, 1962. Львів, 1991. – 116 с.
4. Кузьмінський В.Л. Тернова нива долі: Спогади та документи про 30-90-ті роки ХХ ст. на Дунаєвеччині / В.Л. Кузьмінський. - Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2008. – 476 с.
5. Кто такие бандеровцы и за что они борются. – Без місця видання, 1948. – 41 с. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/archive/F_5._T_3._Oz_001.pdf.
6. Мизак Н.С. За тебе, свята Украно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА: Книга п'ята / Н.С. Мизак, В.І. Горбатюк – Чернівці: Видавничий дім "Букрек", 2006. – 352 с.; іл.
7. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – 53 с.
8. ОУН-УПА. Історія [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/oun-ura/oun-ura-istoriya/>
9. Організація Українських Націоналістів (ОУН) (1929-1945 Рр.) [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://histua.com/istoriya-ukraini/novitnij-chas/oun-ura>
10. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С.В. Кульчицький (відп. ред.). – К.: Наукова думка, 2005. – 495 с.